

**Pl. de la Constitució, Pl. del Consell i tram del C/ de la Mar entre la Pl. de la
Constitució i el C/ Carlos Sentí (Dénia)**
Josep Marqués Costa

Publicación digital:

Intervenciones arqueológicas en la provincia de Alicante. 2011

Editores:

A. Guardiola Martínez y F.E. Tendero Fernández
Sección de Arqueología del Ilustre Colegio Oficial de Doctores
y Licenciados en Filosofía y Letras y en Ciencias de Alicante

Año de la edición: 2012

ISBN: 978-84-695-6559-9

Enlace web:

http://www.marqalicante.com/contenido/int_arqueologicas/doc_165.pdf

Denominación de la intervención:	Pl. de la Constitució, Pl. del Consell i tram del C/ de la Mar entre la Pl. de la Constitució i el C/ Carlos Sentí
Municipio:	Dénia
Comarca:	La Marina Alta
Director/codirectores:	Josep Marqués Costa
Equipo técnico:	—
Autor/autores del resumen:	Josep Marqués Costa
Promotor:	DIACON 21
Nº de expediente:	2010/1016-A (SS.TT. A-2010-379)
Fecha de actuación:	05-01-2011 a 11-02-2011
Coordenadas de localización:	X 248.819 – Y 4.303.078
Periodo cultural:	Islàmic, modern
Material depositado en:	Museu Arqueològic de la Ciutat de Dénia
Tipo de intervenció:	Excavació arqueològica, seguiment arqueològic

Resumen: *Presentem els resultats de la investigació arqueològica que s'ha realitzat a les cèntriques places de Dénia: plaça de la Constitució i plaça del Consell dins del procés de remodelació i millora d'ambdues places.*

Palabras claves: *Medina, raval, forn, aljub, islàmic, època moderna.*

Abstract: *Present the archaeological research has been made in the central places of Denia: Constitució Square and Consell Square in the remodeling process and improvement of both places.*

Keywords: *Medina, suburb, furnace, cistern, Islamic, modern times.*

Desarrollo de la intervenció:

Els treballs d'investigació arqueològica que s'han realitzat a les cèntriques places de Dénia: plaça de la Constitució i plaça del Consell, treballs emmarcats dins del procés de remodelació i millora d'ambdues places, han tret a la llum una sèrie de dades, arqueològiques, històriques i geològiques fonamentals, d'importantíssim valor.

El sistema d'investigació i recerca arqueològica emprat en la present intervenció arqueològica ha estat el de sondejar l'àrea afectada per les obres de reurbanització per a tenir coneixement de l'estratigrafia arqueològica de les places, ja que moltes de les noves construccions que s'havien de realitzar no afectaven al subsòl i, per això, no era necessària una excavació en extensió.

Els sondejos s'han realitzat en llocs que podem denominar com estratègics, històricament parlant. Amb cada sondeig s'ha intentat aportar llum i claror a diverses qüestions arqueològiques i històriques de la ciutat de Dénia de les quals ens manca informació o necessitem corroborar com, per exemple, les distintes hipòtesis formulades per investigadors, que veurem més endavant, o algunes de les dades que ens aporten les fonts escrites antigues. Tanmateix, s'ha fet un seguiment arqueològic controlat de les obres que també ens ha proporcionat dolços fruits. El seguiment arqueològic ha consistit en supervisar tots els treballs que afectaren al subsòl perquè, cal recordar, estem en una àrea d'especial protecció arqueològica.

El fet de tenir l'oportunitat d'excavar arqueològicament dos de les principals places de Dénia és un regal per a investigadors i estudiosos per entendre i comprendre, molt millor, la història d'aquesta ciutat.

En total s'han realitzat sis sondejos:

Sondeig 1

Aquest sondeig es va realitzar a l'extrem oest de la plaça de la Constitució enfront del carrer dels Cavallers, amb unes dimensions de 12 m de llargària per 6 m d'ample. Amb aquest sondeig hem tret a la llum un conjunt d'estructures, elements i materials d'època islàmica que formaven part de l'entramat urbà de l'antiga medina de *Daniya* (Dénia).

Pel que fa a la medina, les actuacions arqueològiques realitzades els darrers anys, ens han permès un major i millor coneixement del desenvolupament de la cerca murada, la topografia de la medina, l'urbanisme i els habitatges domèstics. També la detecció d'un *hamam*, un alfòndec, un barri comercial i una necròpolis intramurs.

Com ja sabem gràcies a la bibliografia especialitzada, la medina presenta una superfície de 24 Ha. El centre urbà de la medina es trobaria en un radi de 100 m al voltant del *hamam*, que inclouria els edificis de l'església de l'Assumpció, l'Hospital Municipal i el convent de la Nostra Sra. del Loreto, construïts als segles XVI i XVII. Els vials i vestigis de vivendes documentats a les intervencions del carrer Major i plaça de l'Arxiu – Carreró de Morán, presenten vials amb sistemes de drenatge i composició de sols similars als del Fortí encara que més curvilinis i sinuosos.

En el present sondeig s'han pogut identificar, molt clarament, 3 fases distintes d'ocupació de la medina de *Daniya*, fet que ens mostra de forma patent la llarga cronologia d'aquesta part de la ciutat islàmica. Les tres fases s'han determinat per la superposició d'estructures i la impossibilitat de relacions entre alguns elements arqueològics. A més a més, podem establir una fase 4, cronològicament situada a la segona meitat del segle XIX, representada per la canalització del gas descoberta. També paga la pena fer una breu descripció d'aquesta fase 4. Anem a analitzar-les:

Fase 1. Primer nivell d'ocupació

Aquest primer nivell d'ocupació és per nosaltres el més desconegut ja que la superposició d'estructures i elements, principalment murs i la claveguera central, ens amaguen les restes arqueològiques d'aquesta primera fase. El fet de ser una excavació d'emergència realitzada en el cor de la ciutat de Dénia amb un temps molt limitat ens ha obligat a descobrir totes les estructures possibles excavant només les imprescindibles. Aquest fet ens ha condicionat l'excavació del sondeig, ja que no s'han pogut excavar arqueològicament les fases més modernes del sondeig per voler de forma més nítida les fases més antigues.

El primer nivell d'ocupació s'ha identificat i s'ha individualitzat gràcies, primordialment, a un petit tram d'un mur de maçoneria (UE 30) que transcorre sota la claveguera principal del jaciment (UE 12). Aquesta claveguera serà el clavegueram de l'antic carrer islàmic en la fase 2. Aquest fet ens demostra que hi ha un mur anterior al

carrer islàmic i que, per tant, la construcció d'aquest vial es faria a partir de l'apoderament d'una part d'un edifici anterior, resultant un carrer de grans dimensions, com veurem a continuació.

Fase 2. La urbanització d'un carrer de la medina

En un període més recent cronològicament, possiblement durant el segle XII, es reurbanitza la medina de *Daniya* (Dénia) construint un nou carrer, un vial de trànsit, amb un important clavegueram que estaria fortament defensat per una poderosa porta. Aquest és el fet més destacat de la segona fase i ens demostra l'interès creixent que hi havia llavors per la protecció de les cases de la medina, possiblement durant els períodes més convulsos i perillosos de la Taifa de *Daniya*. Sens dubte, aquesta porta de carrer formaria part del sistema defensiu de la fortificació de la ciutat de Dénia en època medieval islàmica.

Aquesta porta s'ha pogut identificar gràcies a que s'ha exhumat una gran polleguera que estaria en relació a la cantonera de carreus de tosca que seria l'extrem oest de la porta, possiblement els basaments d'un accés de forma arcada. La porta tindria una amplària d'1,6 m provocant una estretor del vial, possiblement per raons defensives. El carrer tenia una amplària mitjana entre els 1,8 m i els 2 m.

A més a més, pel mig d'aquesta entrada transcorreria un gran claveguera que desaguaria les aigües sobrants de la medina amb coberta de lloses molt mal conservada (a penes s'han pogut descobrir dues lloses, fet que caldria relacionar amb la reiterada superposició d'estructures).

Fase 3. L'apropiació del carrer i la construcció de un pati medieval islàmic

- *L'apropiació del carrer*

La fase 3 cal relacionar-la, com ja hem apuntat abans, en els darrers moments de la medina islàmica de *Daniya*, és a dir, finals del segle XII i principis del segle XIII. En aquest període destaca de forma evident la reurbanització i remodelació que es produeix a l'interior de la medina i que veurem reflectida en els forts canvis que es produeixen en el seu entramat urbà.

Com podem observar per la superposició de murs i estructures, l'antic carrer islàmic que descrivíem en la fase 2 deixà de ser un espai públic en aquesta fase i passà a ser un espai privat, és a dir, es constata una apropiació i una privatització d'un espai públic com és un carrer, amb la construcció de nous murs que cerquen l'antic vial de trànsit (murs UE 9, UE 13, UE 18 i UE 21). Tanmateix, comprovem com s'inutilitza la seva forta porta que aportava seguretat al carrer i es redirigeix el traçat de la claveguera adequant-se al contorn del nou edifici.

- *La construcció del pati medieval islàmic*

També, en aquesta fase 3 situem la construcció del pati medieval islàmic que s'ha descobert en el present sondeig. Aquest pati, ens mostra una característica determinada que ha fet decantar-nos per ubicar-lo, cronològicament, en aquesta fase; una de les dos bassetes que s'han exhumat en la present intervenció es recolza sobre

un mur de la tercera fase (UE 21), en altres paraules, un mur dels que inutilitza l'antic carrer.

A primera vista, podem dir que aquest pati presenta algunes característiques que evidencien un elevat nivell de vida i urbanisme degut, sobretot, a les grans dimensions d'aquest lloc d'esbarjo de la vivenda. El pati posseeix un considerable paviment de morter sobre una preparació empedrada que podem observar on les parts del paviment de morter que no s'ha conservat. Al meu entendre, aquest paviment cobriria tot el pati però malauradament només s'ha conservat en la seva part central. Altres elements destacats d'aquest espai d'oci són les estructures relacionades amb les funcions hidràuliques. Com bé sabem, la cultura àrab s'ha caracteritzat des de ben antic per la racionalització, sistematització i bon ús dels recursos hídrics, fet que es relaciona habitualment pel seu lloc d'origen i desenvolupament, la Península Aràbiga i el nord d'Àfrica, llocs on l'escassa pluviometria i els escassos recursos hídrics són la característica predominant del seu clima i de la seva geografia. Per això mateix, són molt comuns les construccions d'estructures destinades a l'aprofitament de l'aigua tant des dels aqüífers naturals (els pous, sènies...) com de les aigües pluvials (cisternes, aljubs...) com de les aigües d'escorrentia (canals, sèquies, basses, etc.), tant per al consum humà, com pel ramat, com pel reg de l'agricultura.

Al pati excavat arqueològicament al sondeig 1 trobem construccions representatives de l'ús domèstic de l'aigua que ens parlen de la importància d'aquest recurs al llarg de la història. Ací trobem un pou de petites dimensions (0,55 m de diàmetre interior) per al consum familiar amb una bassetada adossada i una canal enllosada en la seva part superior amb una canonada interior formada per tubs de ceràmica. La utilització d'aquesta canalització amb tubs de terrissa ens mostra, com anàvem dient, la importància de l'aigua en aquesta època i la seva preocupació per evitar qualsevol tipus de pèrdua. A més a més, en el mateix pati trobem una altra canal associada a una altra bassa. Les basses, com ja sabem, són un element usual d'acumulació i reserva d'aigües per a temps d'escassetat.

Algunes conclusions del urbanisme de la medina de Daniya

Amb aquest sondeig hem pogut corroborar la teoria, que ja fa temps apuntaven alguns experts en la matèria, de que l'actual urbanisme és fruit i conseqüència directa de l'antic urbanisme medieval islàmic, ja que l'orientació dels principals murs descoberts és pràcticament idèntica a la dels murs de façana de les cases del carrer dels Cavallers i de la plaça de la Constitució.

Per altra banda, cal apuntar que les restes materials arqueològiques descobertes, principalment ceràmiques, ens situen en el context històric dels darrers anys de la dominació islàmica de les terres valencianes. Com ja hem fet esment anteriorment, és complicat individualitzar les fases cronològicament ja que la tremenda superposició d'estructures i elements que sofreix la medina islàmica de *Daniya* encobreix, fortament, les fases més antigues. S'han pogut identificar diversos fragments ceràmics com, per exemple, diversos fragments de base d'ataïfor amb decoració estampillada baix coberta vidrada de color verd oliva, datat en el segon terç del XII i primer terç del XIII. També certs fragments de base d'un ataïfor amb decoració

vidrada interior i exterior amb espiral incisa al centre del fons intern, datat en el segon terç del XII i primer terç del XIII, i diversos fragments indeterminats d'una gerreta amb decoració esgrafiada amb motius pseudo-epigràfics, amb una cronologia del primer terç del segle XIII.

És bo recordar que la conquesta de Dénia el 1244 suposà la seva inclusió al Regne de València. La ciutat de Dénia caigué en mans de Pere Ximen d'en Carròs. Però el procés repoblador, a pesar de la política legislativa de Jaume I, fou un fenomen lent durant tot el segle XIII. Amb Jaume II es produí el fet urbanístic més rellevant: tot el poble es traslladà al recinte de l'Albacar del Castell, davant la necessitat de defensar-se dels atacs de les guerres amb Castella i de les ràtzies islàmiques. Tant la medina com els ravals varen romandre deshabitades fins el segle XVI.

Fase 4. La canalització del gas

Dins del mateix sondeig 1 s'ha localitzat un gran tram de l'antiga canalització del gas de la segona meitat del segle XIX. Encara que arqueològicament segueix una troballa relativament pròxima cronològicament, val la pena aturar-nos a analitzar i estudiar, breument, aquesta descoberta.

La canalització del gas es va disposar sobre les restes de la medina de *Daniya* destrossant, sense compassió, tot el que trobava al seu pas. La canonada del gas descoberta en la present intervenció presenta un tram perfectament conservat de 12,5 m totalment *in situ*, amb l'encaix original dels tubs de ferro col·lat que transportaven, al seu interior, el gas que il·luminava la ciutat de Dénia des de finals del segle XIX. S'han detectat cinc tubs de ferro col·lat amb unes dimensions de 2,5 m de llargària cadascun i 0,10 m de diàmetre exterior, tots ells en la seva disposició original.

Podem afegir que a Dénia des de mitjans del segle XIX es consolida l'exportació de la pansa moscatell i Dénia viu una època d'esplendor i prosperitat que durarà fins ben entrat el segle XX. Companyies angleses obrin negoci i les navilieres obrin línies cap a Liverpool, Londres, Guernesey o Southampton. Durant aquest context esplendorós, s'enderroquen les muralles de la ciutat (1867), arriba el ferrocarril a Dénia (1884) i s'inaugura la fàbrica del gas per l'empresa Anglo-Spanish Gas (1888) per l'enllumenat públic (sols Madrid, Barcelona i València en disposaven en aquells moments). El gas, a Dénia, il·luminà els principals carrers de la ciutat i les cases més privilegiades del moment fins a l'arribada de l'electricitat.

Sondeig 2

El sondeig 2 es va realitzar al bell mig de la plaça de la Constitució, en concret al centre de les quatre xicrandes de l'antic Panterre. Aquest sondeig va donar un resultat negatiu en quant estructures ja que no en varen aparèixer, arribant molt aviat al nivell de la roca mare, és a dir, el llit de pedra natural sobre el que s'assenten els estrats i elements arqueològics. Amb tot i amb això, amb aquest sondeig hem pogut recuperar un gran nombre de restes materials arqueològiques que ens evidencien la llarga i espessa història d'aquesta plaça. Això sí, amb un parèntesi de tres segles d'abandonament perfectament documentat amb aquests sondejors. Com ja hem fet referència, l'antiga medina de *Daniya* després de la conquesta cristiana es deshabita i

passa a ocupar-se el recinte emmurallat del castell, l'Albacar. No serà fins el segle XV quan s'inicia un nou urbanisme a l'interior de l'antiga medina islàmica, situat entre la porta d'Ondara i la futura porta de la Mar. Amb aquest urbanisme s'aprofita i es reforça part de l'antiga infraestructura urbana i les seves fortificacions. A mitjans del segle XVI es produeix una translació de la vila cap al raval fins que al segle XVII la vila perd les seues funcions administratives i es documenta una clara superioritat del raval de Terra sobre la vila.

El 1612 Dénia rep el títol de Ciutat. El raval es convertirà en la ciutat i la vila començarà a anomenar-se Vila Vella, produint-se un progressiu abandonament d'aquesta. La plaça del Raval passà a ser el centre urbà i monumental que inclouria els edificis de l'església de l'Assumpció, l'Hospital Municipal i el convent de la Nostra Sra. del Loreto, construïts als segles XVI i XVII, Al mateix temps anirà consolidant-se el Raval de la Mar.

Durant els segles moderns (segles XVI, XVII i primers anys del XVIII), el ressorgir de la plaça és una evidència que es constata en alguns dels materials ceràmics trobats en el present sondeig com uns fragments de pisa daurada datats en el segle XVI, destacant una escudella d'orelletes quasi completa de reflex daurat i sobretot les ceràmiques d'importació, sobretot de procedència italiana. La majoria de les produccions que formen part de les importacions de la península italiana provenen de dues àrees geogràfiques, en concret de les regions de Ligúria i Toscana, al nord-oest i centre-nord d'Itàlia, respectivament, destacant per damunt de tot les ciutats de Savona, Albisola, Montelupo i Pisa. S'han localitzat diversos fragments de ceràmica policroma italiana, en blau, groc, manganès i ferro de Montelupo, datats en la segona mitat del segle XV. A més, dos fragments ceràmics decorats amb pisa blau marí sobre fons blau, de pasta groguenca quasi blanca i textura arenosa. Origen en Savona. El context de la peça en Dénia permet assegurar una datació anterior al 1708.

Com ja coneixem la història, el 17 d'agost de 1705 Dénia proclama rei a l'arxiduc Carles d'Austria, la qual cosa suposava l'enfrontament contra el borbó Felip V. Durant la Guerra de Successió a Dénia (de 1705 a 1708), la ciutat fou pràcticament destruïda després de varis setges. Després de la rendició desapareix per sempre la Vila Vella. La ciutat queda devastada i enrunada. La derrota suposà un llarg període de crisi per a la ciutat, agreujat per les mesures de represàlia imposades pel bàndol guanyador. Dénia sofrirà una monstruosa crisi que no superarà fins un segle després (segle XIX) amb el pròsper comerç de la pansa.

Sondeig 3

Aquest ha estat el sondeig de majors dimensions de tots els realitzats, fins al moment, en l'actual intervenció arqueològica. Compta amb unes dimensions de 25 m de llargària per una amplària que varia entre els 4,7 m als 5,1 m. El sondeig s'ha excavat en la zona de baix de l'antic Hospital sota l'antic carreró de llambordes roges que comunicava l'Ajuntament amb la part alta de la plaça del Consell. Aquest sondeig ha estat, fins ara, el més destacat de tots ja que ens ha proporcionat un gran nombre de restes, estructures i elements amb dos fases ben diferenciades: una fase islàmica (principalment dels segles XII i XIII) i una fase cristiana (del segle XVI al XVIII). A més a

més hem pogut diferenciar en el sondeig dues zones ben clares: per una banda, el sector occidental del sondeig, que té una fase islàmica i una fase cristiana moderna; i per l'altra banda, el sector oriental, que només té una fase cristiana moderna fins el segle XVIII. Passem a descriure-les:

El sector occidental

Està situat a la part est del sondeig, els primers 12 m més a l'est. En aquesta part del sondeig s'ha descobert un gran edifici d'època islàmica reformat en època cristiana, tres segles després del seu abandonament, amb tres fases d'ocupació ben documentades. Aquest edifici l'identifiquem com a edifici 1; compta amb un important mur de façana (UE 9) de 9,3 m de llargària que conserva molt bé un potent mata-mar, fet que ens evidencia que és un mur de façana i que, per tant, seria limítrof al antic carrer islàmic. En la part més oriental del mur, en la seva part exterior, s'ha localitzat una claveguera que ajudaria a desaiguar el carrer i que aniria amb connexió amb la gran claveguera que ha aparegut al cantó oest de l'edifici.

- *Primer nivell d'ocupació. La primera fase islàmica*

L'edifici 1, en els seus primers moments, durant els segles XII, en el període que considerem com la primera fase islàmica, estaria format per una gran cambra amb un possible armari encastat, murs enlluïts i un fort paviment de morter. Aquests elements arquitectònics, que són de gran bellesa, encara avui en dia, estan relativament ben conservats. Aquest fet és una demostració clara de que estem davant d'un valorós habitatge domèstic a l'interior dels murs de la medina de *Daniya*, on, lògicament, els habitatges tenen unes característiques constructives més elaborades.

Tanmateix, seguint en el sector occidental, a l'exterior del mur est de l'edifici 1 trobem una important claveguera islàmica amb una bona disposició de lloses al seu damunt que serien la part transitable del vial. Al costat de la claveguera s'ha descobert un mur de grans dimensions que cal relacionar amb el període islàmic, sobretot, pels materials apareguts als estrats adjacents. Aquest gran mur (UE 18), amb unes dimensions de 4,7 m de llargària, una amplària de 0,75-0,80 m i una alçada màxima d'1 m, presenta dues tècniques constructives ben diferenciades. L'extrem nord del mur està construït amb paret de maçoneria assentat sobre la roca mare. El seu extrem sud està construït amb carreus de tosca travat amb morter i enlluït al seu costat oest, és a dir, al costat de la gran claveguera. Aquest mur en l'extrem sud està rematat, en la seva part inferior, en forma escalonada i basament engrossit. Aquest fort mur ha estat una font inesgotable d'hipòtesis per part dels investigadors, que al cap i al fi, només han pogut apuntar una sèrie de possibilitats d'interpretació:

1. Per la seva forma escalonada en l'extrem sud, el més baix en relació al vial, s'ha vist la possibilitat de que fos una escala que serviria per a salvar el fort desnivell que hi ha entre el nivell del vial, és a dir, l'enllosat de la claveguera i la roca mare sobre la que descansa el mur.
2. També s'ha vist en ell la probabilitat de que fos un accés en colze d'una vivenda, ja que el mur no s'adossa a cap altre mur en el seu extrem sud.

Però aquesta opció és difícil de corroborar perquè no s'han trobat restes de vivenda al seu costat est.

3. També s'ha pres en consideració la hipòtesi de que fos un avant-mur de l'edifici 1. S'ha pensat que pogués ser que funcionés com a canalitzador d'aigües, ja que en ambdós costats té clavegueres. D'aquesta manera ajudaria a l'edifici a desaiugar les aigües sobrants i les aigües que corren al damunt de la roca. Aquesta opció sembla poc probable degut a les grans dimensions del mur i la bella factura del seu acabament escalonat amb tosques i enlluït.

De totes maneres, tingués la funció que tingués, el que és ben clar és que estem davant d'un gran mur tant per les seves dimensions com per la seva tècnica constructiva i, per això, paga la pena plantejar-nos moltes hipòtesis sobre la seva funcionalitat, que com ja hem vist no està gens clara. Amb el gran mur anteriorment descrit (UE 18) i la seva claveguera annexa finalitza el sector occidental pel seu costat oest i dona pas al sector oriental del sondeig, del que com ja hem escrit, no té estrats arqueològics del període islàmic.

- *Segon nivell d'ocupació. La segona fase islàmica*

Aquesta fase la veiem identificada perfectament amb el mur de compartimentació (UE 21) de la cambra principal, que inutilitza l'estructura del possible armari encastat i crea unes noves cambres més petites amb els seus paviments de morter més elevats. Aquesta divisió interior de l'habitatge cal pensar que respon al fet tradicional dins del món islàmic que les cases pairals sempre acullen al seu sí els seus fills mascles mentre que les seves filles abandonen la seva casa natal per anar a viure a la casa del marit. Per tant, aquesta nova compartimentació seria una habilitació de la casa per a crear una nova estança per la vida conjugal del descendent i hereu.

Dins dels materials arqueològics recuperats cal fer esment dels següents: una base d'ataïfor verd oliva amb estampillat de flor de huit pètals del primer terç del segle XVIII; dos fragments d'ataïfor amb vidrat turquesa de la sèrie espiral incisa al fons interior, datat a l'últim terç del segle XII i primer terç del XIII; un fragment de coll de gerreta amb decoració de corda seca parcial de meitat del segle XII; dos fragments de gerreta amb decoració esgrafiada del primer terç del segle XIII; un fust de cresol de peu alt del primer terç del segle XIII i una tapadora, també, del primer terç del segle XIII.

Continuant amb el sector occidental del sondeig 3 cal parlar dels nivells cristians que apareixen a l'interior de l'antiga vivenda islàmica.

- *Tercer nivell d'ocupació. La fase cristiana moderna (segles XVI, XVII i XVIII)*

Com hem esmentat anteriorment, a finals del segle XV es tornen a ocupar les antigues cases de la medina islàmica. Durant el segle XVI es consolida un nou urbanisme a l'interior de l'antiga medina aprofitant el vell traçat urbà i reforçant part de les antigues infraestructures i les seves fortificacions. Al segle XVII la vila perd les seues funcions administratives i es documenta una clara superioritat del raval de Terra

sobre la vila, que passaran a anomenar-la Vila Vella.

Pel cas que ens ocupa, cal dir que en aquesta ocasió observem perfectament la reutilització de l'antic edifici islàmic i la nova compartimentació. En primer lloc cal observar els murs. Els murs de façana s'alcen novament aprofitant els antics fonaments dels murs islàmics i el mata-mar. Aquest fet el podem veure immillorablement al mur UE 17, és a dir, el mur que tanca el cantó oest de l'edifici 1. En ell es distingeixen, a simple vista, dos períodes històrics diferents. Encara que la tècnica emprada en els dos períodes és la mateixa, la tècnica de la paret de tàpia, les diferències són ben visibles. Les filades inferiors del mur, que són islàmiques així com tots els paviments que han aparegut en relació amb aquest mur, són d'una amplària menor que les filades superiors, construïdes durant el segle XVI. Tanmateix, el mur de façana amb mata-mar (UE 9) també té un gran reforç en el seu cantó amb el mur oest (UE 17), un gran bloc d'argamassa que actua com a reforç dels dos murs, descansant també sobre ell les filades de tàpia abans esmentades del mur UE 17. A més a més hem pogut comprovar com l'antic mur de façana islàmic amb mata-mar passen a integrar-lo dins de la vivenda i, així, apropiant-se de l'antic carrer medieval islàmic. Açò ho veiem amb el mur UE 14 i el nivell cristià del mur UE 17. També el mur UE 14 es construeix per, apart d'ampliar la vivenda, fer una nova divisió interna de l'edifici 1. En aquest mur es recolza la bassa de la cisterna moderna construïda amb un excel·lent paviment enrajolat. Aquest paviment, molt ben conservat, és sens dubte la construcció més recent de l'edifici 1.

Les limitades dimensions del sondeig ens compliquen la interpretació de l'edifici, ja que no podem descobrir els que realment van ser els límits de l'edifici 1 tant en les fases islàmiques com en la seva fase cristiana.

El sector oriental

Està situat a la part oest del sondeig, 13 m més a l'oest que el sector occidental del sondeig. En aquesta part del sondeig s'ha descobert un immoble construït en època cristiana moderna durant el segle XVI. Aquest edifici l'identifiquem com a edifici Forn. Aquest edifici compta amb 3 cambres ben diferenciades, que pensem que totes formarien part del mateix edifici. D'oest a est trobem:

- *La cambra I. L'habitatge del forner*

Caldria relacionar-la amb la vivenda del forner, ja que és habitual que el forner resideix al mateix immoble en el que està situat el forn. Aquesta cambra està condicionada com habitatge i d'això dona fe el poderós paviment de morter que apareixia al seu interior amb un banc corregut annex. Tanmateix el mur lateral de la estància presentava unes característiques determinades que pot ser es podrien explicar per la forta calor que havien de suportar. Aquest mur lateral està adaptat a la roca mare i té un avant-mur de pedres calcàries sense desbastar travades en sec. Entre ambdós murs hi ha un farcit de terra amb algunes petites pedres de mida petita i algun fragment ceràmic.

L'excavació arqueològica del paviment ens ha proporcionat un gran nombre de materials arqueològics, sobretot fragments ceràmics. Aquesta important acumulació

ceràmica que hem detectat per baix del paviment caldria relacionar-la amb les característiques del seu estrat inferior: la roca mare. Amb aquesta col·locació de materials s'anivellava la roca mare i s'evitaven les humitats que aquesta proporcionava, fent habitable un terreny advers geològicament. Entre els material recuperats en aquesta cambra, cal fer una menció especial a una preciosa escudella d'orelletes de pisa blava amb decoració de sis ratlles blaves transversals, que va aparèixer completa, datada en el segle XVII. Aquesta escudella ens proporciona perfectament la data de construcció de l'habitació.

- *La cambra II. El forn*

Annex al costat oest de la cambra I trobem l'estructura del forn, la cambra II. Aquest forn es va identificar, primerencament, gràcies al color negrós de les pedres que conformaven els murs interiors de la construcció del forn que evidenciaven l'ús de foc al interior. Aquest color fosc de les pedres, així com també la diferent tècnica constructiva dels murs interiors, construïts amb pedres de mida mitjana i petita mida travades únicament amb terra, ens dóna proves de la singularitat de l'estructura que identifiquem com forn.

El forn és de planta rectangular. Els costat est (UE 26) i oest (UE 43) tenen una llargària de 2,55 a 2,60 m. Mentre que els murs nord (UE 44) i sud (UE 45) tenen una llargària 1,30 a 1,40 m. El mur nord presenta en la seva part superior restes de la volta que cobriria el sostre del forn, construcció habitual dels forns. També la xemeneia, però en aquest cas no s'ha conservat. Les filades superiors del mur nord formaven una estructura de maçoneria en forma de mitja circumferència, fet que ens indica l'inici de la volta de canó. Aquest sostre estaria construït amb rajoles de fang. Algunes s'han conservat en les filades superiors dels murs laterals. Per altra banda, cal parlar del terra del forn. En aquest cas no s'ha conservat cap nivell de paviment, arribant directament fins la roca mare. Pot ser que s'utilitzara aquesta com base del forn, ja que sabem que normalment el sòl del forn sol ser un enllosat de pedra sobre el qual es disposaven els pans i la llenya.

Després d'identificar la construcció sorgia el problema d'identificar la funció del forn. Quan es va enderrocar el sostre del forn va servir com a abocador de ceràmiques fragmentades. Aquest fet encara complicava més la seva interpretació. La data d'enderroc del forn caldria situar-la al final de la Guerra de Successió a Dénia el 1708. Degut a que no s'han trobat restes d'escòries de ferro o vidre, ni tampoc restes d'eines i utensilis de terrisseria, ens fa decantar-nos per un forn de pa. Els principals forns que podríem trobar en època medieval i moderna al País Valencià són els forns de pa, els forns d'obra (terrisseries), els forns de vidre, els forns de calç i els forns d'algeps.

Com ja sabem, però cal recordar-ho, el forns de pa eren un dels monopolis dels senyors de Dénia. El monopoli, era el dret que tenia el senyor feudal en la creació d'establiments i en l'explotació de serveis d'interès comú (molí, forn, forja). L'explotació directa d'aquests o el seu arrendament a tercers reportaven al senyor una part considerable dels seus ingressos, atès que els habitants del domini senyorial havien de servir-se necessàriament dels establiments. En contrapartida, el senyor els havia de protegir, garantir aliments en èpoques de fam i subministrar llavors o utilitatge

per treballar la terra. A més a més, la Banalitat era l'obligació que tenien els llauradors d'emprar el forn, el molí i el trull propietat del senyor mitjançant el pagament d'una part del que hi duien.

- *La cambra III: l'avantsala del forn*

La boca del forn, és a dir, l'obertura per la que entra el combustible i els productes que s'han de coure, és un dels elements principals de tots els forns i, en aquest cas, està ubicat al mur est del forn (UE 26). La boca té forma d'arc i està construïda mitjançant pedres calcàries de mida mitjana. A la boca del forn s'accediria per l'avantsala del forn, és a dir, la cambra en que treballaria el forner, davant de l'obertura del forn.

En aquesta avant-sala s'observa la perfecta adaptació que havien de fer els antics habitants de Dénia que ocupaven les vessants de la muntanyeta del Castell sobre la roca mare, ja que el seu nom encara perdura en l'actualitat: és el barri de les Roques.

L'avant-sala del forn estava cercada per uns murs de pedra travats amb morter annexos al forn i, pensem què, estaria sense pavimentar, s'assentarien només sobre la roca mare. Aquest seria el lloc de treball del forner: on encendria el foc totes les nits, guardaria la llenya per mantenir l'energia calorífica, emmagatzemaria el poc gra que portaren els llauradors cada dia, pastaria el pa, netejaria el forn i, finalment, per acabar, amb la pala ficaria el pa cru i el trauria cuit.

Sondeig 4

Aquest sondeig es va realitzar a l'antic pàrquing de la Policia Local de Dénia entre l'església de l'Assumpció i l'antic Hospital. Es va decidir aquest emplaçament per dos motius fonamentalment: per una banda, per la proximitat de la muralla medieval de Dénia i, per altra banda, per indagar sobre la casa que va albergar, segons la tradició catòlica, la mare i la gestació del sant valencià, Sant Vicent Ferrer.

Cal recordar que Vicent Ferrer és un dels personatges més importants de la Baixa Edat Mitjana valenciana i de tota la Corona d'Aragó, sent determinant en un fet de transcendència cabdal com el Compromís de Casp (1412) junt al seu germà Bonifaci Ferrer, confessor del Papa Benet XIV, el Papa Luna.

Aquesta gran casa que va perdurar fins a temps recents i que la tradició situava la construcció al segle XIV, els anys de la vida de la mare de Vicent Ferrer, nosaltres, arqueològicament, no hem pogut corroborar aquesta data. És veritat que la casa de la mare de Vicent Ferrer estava situada al costat de la façana de l'església de l'Assumpció i el nostre sondeig s'ha realitzat més a l'interior, a l'altura de l'Hospital, però pel que respecta al sondeig que s'ha realitzat, no s'han trobat materials ceràmics tant antics.

El sondeig 4 tenia unes mesures de 6,4 m de llarg per 3,2 m d'ample. En ell es varen descobrir una sèrie d'estructures i elements que s'han interpretat com un pati de vivenda amb una xicoteta bassa d'aljub, una canaleta de rajoles que li subministrava l'aigua a la bassa canalitzant les aigües que corrien sobre la roca mare i un mur de pedres calcàries planes travades amb morter que delimitaria part de la vivenda. Al

centre del sondeig apareixia la roca mare a uns nivells molt alts, però s'havia condicionat per al millor ús de les persones de l'espai anivellant-la i aïllant-la de les humitats. Aquest condicionament de l'espai es va fer utilitzant antigues rajoles que s'abocaven sobre la roca mare anivellant el terreny i aïllant les humitats que proporciona la roca mare.

L'excavació arqueològica d'aquest estrat central de reblit sobre la roca mare ens ha facilitat un material arqueològic de gran valor: un conjunt de rajoles des del segle XVI fins el segle XVIII; en total van aparèixer més de 70 taulells complets i més de 250 fragments. Passem a detallar la troballa:

1. Taulells de corda seca. Decoració en blau cobalt i blanc plom.
Manises et alit (Local workshop). 1530-1550.
53 taulells complets. 176 fragment de taulell, dels quals s'han pogut compondre més de 20 taulells.
2. Taulells del "mocadoret". Decoració en blau cobalt i blanc plom.
1550-1600.
8 taulells complets. 25 fragments.
3. Taulells amb estel policrom del Duc de Lerma. Decoració policromada: blau, groc, verd i blanc. Imitació de la rajola sevillana.
Manises. 1600-1615.
5 taulells complets. 5 fragments.
4. Taulells de diversa policromia. Decoració vegetal.
Segle XVIII. 1725-1750.
1 taulell complet. 5 fragments.
5. Taulells de roda-peus. Decoració vegetal policroma.
Segle XVIII.
9 taulells complets. 12 fragments.
6. Altres taulells del conjunt.
1 taulell complet. 45 fragments.

Aquesta gran acumulació de taulells de gran valor, tant estilístic com material, pensem que pot respondre a alguna de les següents hipòtesis:

En primer lloc, aquests taulells podrien pertànyer als materials ornamentals de la capella de Sant Roc en la seva fase de construcció.

En segon lloc, podrien pertànyer a l'antic paviment de la casa que suposadament va ser de la mare de Sant Vicent Ferrer, que després d'una reforma del segle XVIII es canviés el paviment.

En tercer lloc, podrien pertànyer als elements decoratius de l'església de l'Assumpció en la seva fase de construcció, 1725-1750.

El que, evidentment, ens demostra aquesta troballa és que estem davant d'un pati de vivenda condicionat durant la segona meitat del segle XVIII i que utilitza un material de reblit realment valuós avui en dia, però que en la seva època es

consideraria de poc o gens valor, ja sigui per la moda imperant, l'estat de conservació, els pocs taulells de la col·lecció que quedaven, etc.

Sondeig 5

Aquest sondeig s'ha excavat, novament, en la zona de baix de l'antic Hospital sota l'antic carreró que comunicava l'Ajuntament amb la part alta de la plaça del Consell. Molt a prop del cantó sud-est de l'Hospital. El sondeig tenia unes dimensions de 4 m de llarg per 3 m d'ample. L'objectiu principal del present sondeig era intentar localitzar l'antiga muralla de Dénia. Posteriorment, les mesures del sondeig es varen haver de reduir per l'aparició d'una cisterna moderna amb parets de ciment i coberta amb bovada de rajoles.

Aquest sondeig, a part de l'aljub, que no varem excavar perquè estava pràcticament fora del sondeig, va donar un resultat negatiu en quant estructures ja que no en varen aparèixer, arribant fins el nivell de la roca mare. Probablement la construcció de l'aljub, que pensem que seria construït durant el segle XX pels materials de construcció emprats, destrossés i amagués les poques restes que romandrien de l'antiga muralla de la ciutat.

Sondeig 6

Aquest sondeig es va realitzar fruit del seguiment de les obres que hem portat a cap durant tot el període de construcció i que després detallarem millor. L'excavació amb màquina d'una rasa en la zona de l'antic pàrquing de la Policia Local de Dénia, a prop del cantó nord-est de l'església de l'Assumpció, va donar com a resultat la detecció de les restes de l'antiga muralla de Dénia i el pas de ronda. Una vegada detectades les restes, varem passar a excavar i delimitar les restes realitzant un sondeig de 7 m de llargària per 4 m d'amplària. Per tots és ben sabut que les muralles antigues de tot l'Estat Espanyol tenen un màxim grau de protecció patrimonial i requereixen una intervenció i un seguiment especial.

Amb aquesta excavació varem poder comprovar com el traçat de l'antic perímetre emmurallat era el que crèiem. Tal i com pensàvem, la muralla passava pròxima a l'església de l'Assumpció, deixant entre ambdues construccions uns 2 m aproximadament, l'espai del pas de ronda. Varem comprovar que l'estat de les poques restes de la muralla que perduren estan un estat miserable de conservació i que varen ser tant fortament enderrocades i transformades que a penes podem observar, avui en dia, restes de l'empremta del seu basament. En canvi, el vial de ronda s'ha conservat en millor estat, conservant el seu paviment originari format per lloses de pedra calcària travades amb morter.

El seguiment arqueològic de l'obra

A més, dels sondejors realitzats durant la present actuació arqueològica s'ha fet un seguiment arqueològic de tota l'obra, sobretot dels treballs que afectaven el subsòl de les dues places que estan en procés de remodelació.

Aquest seguiment també ens ha proporcionat una sèrie de dades i de materials de gran valor, que cal detallar:

Aljub I: aquest aljub es va localitzar a l'antic pàrquing de la Policia Local de Dénia entre l'església de l'Assumpció, l'Ajuntament i l'antic Hospital. Aquesta troballa va comportat la detecció d'un important conjunt ceràmic dels segles XVI i XVII en els que destacaven dues escudelles d'orelletes decorades amb pisa daurada. Aquest destacat conjunt era fruit de l'abandonament dels usos normals de la cisterna i passant a utilitzar-se com abocador de residus, sobretot ceràmics.

Aljub II: aquest aljub també es va localitzar a l'antic pàrquing de la policia local, molt pròxim a l'anterior. En aquest cas no es varen trobar restes ceràmiques unides a la cisterna però varem poder descobrir perfectament la seva estructura. Aquesta era rectangular amb enlluït pintat d'un color rogenc marronós i amb sostre enrajolat travat amb algeps.

Aljub III: d'aquest aljub es va localitzar a la plaça del Consell, on antigament es trobava la grada d'escalons avui en procés de reforma. D'aquesta cisterna només es va descobrir una paret lateral i poques restes del seu paviment. Amb això hem pogut delimitar les seves reduïdes mides.

El basament romà: durant el seguiment arqueològic dels treballs d'excavació amb maquinària de rases en la plaça del Consell es va detectar un basament que interpretem, per les formes, com a romà, però està totalment descontextualitzat i, per tant, podria ser d'una altra època, renaixentista per exemple. Aquest basament està esculpit en pedra calcària i va ser fragmentat pels treballs de la màquina retroexcavadora que estava picant la roca mare. La nostra ràpida intervenció va fer possible la recuperació del basament. El basament té, en la seva part inferior, una gran vora motllurada que ens recorda a les formes clàssiques de basaments. A més a més, la proximitat del centre de *Dianium* ens ajuda a fer aquesta relació.

Restes de la Porta de la Mar: durant l'excavació d'una rasa al carrer de la Mar a l'altura del cantó del carrer Diana es van localitzar restes de l'antiga porta de la Mar. Les restes detectades eren una sèrie de carreus de tosca treballats finament i col·locats plans i transversals. Molt a prop, van aparèixer restes d'un paviment empedrat que caldria relacionar-lo amb el vial d'entrada al recinte emmurallat.

Restes d'una vivenda islàmica: durant els treballs d'excavació d'una rasa a la plaça de la Constitució, molt pròxima al sondeig 1, es van trobar dos murs de maçoneria que formarien part d'un cantó d'una vivenda islàmica. Al seu interior van sortir diversos materials arqueològics islàmics com un gran fragment de base d'un ataïfor amb esmalt blanc interior, datat al primer terç del segle XIII.

Vista de l'excavació de la plaça de la Constitució.

Vista parcial de l'excavació de la plaça de la Constitució.